

'מִשְׁפָּטֵי ה' אֱמֶת' / מעמדם של המשפטים בעם ישראל

את תיאור מעמד הר סיני, הנפתח בסדרת יתרו ומסתיים בסוף סדרת משפטים, חוצה פרשת 'וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂים לִפְנֵיהֶם' ופורטת מצוות, דינים ומשפטים רבים. רבותינו זכרונם לברכה כבר עמדו על מקומה של פרשת המשפטים בתורה, וצינו בהקשר לכך את וא"ו החיבור הפותחת אותה:

"וְאֵלֶּה - מוֹסִיף עַל הָרָאוּשׁוֹנִים. מֵהָרָאוּשׁוֹנִים מְסִינִי - אֵף אֱלֹהֵי מְסִינִי" (פירוש רש"י לשמות כא, א ע"פ שמות רבה ל, ג).

ועם כל זאת, עלינו להבין מדוע לא נקבעה פרשת המשפטים בסיום תיאור מעמד הר סיני, באופן שיוצג הסיפור בשלימותו. לשם מה נחוץ היה לקטוע את התיאור הציורי של מעמד הר סיני ולשלב בו פרטי פרטים של הלכות מעשיות?!

גם תשובתם של רבותינו צריכה עיון. אם וא"ו החיבור נועדה לקשר את פרשת המשפטים לעשרת הדברות, הרי שחשיבותם ונשגבותם של השנים זָהָה. כלומר, מעמדם של דיני הממונות - שכולם משפטי צדק מיוסדים על אדני ההגיון, הנטועים בעולם הריאלי של חיינו הארציים - נִשְׁנָה למעמדם של עשרת הדברות, עיקרי תורתנו. זו גם הרוח העולה ממדרשם של רבותינו:

"וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים - הֵדָא הוּא דכתיב (תהלים קמז, יט): "מִגִּיד דְּבָרָיו לִיעֲקֹב" - אֱלֹהֵי הַדְּבָרוֹת; "חֲקִיו וּמִשְׁפָּטָיו לִישְׂרָאֵל" - אֱלֹהֵי הַמִּשְׁפָּטִים" (שמות רבה ל, ט).

האם נוכל להבין מפני מה הדגישו חכמים את קדושתם של דיני הממונות, המשפטים אשר ניתנו בהר סיני, והעמידום בדרגה אחת עם עשרת הדברות? נוטים אנו להניח כי דיני הממונות יסודם בהנהגת צדק המושגת בשכל אנושי והמחויבת מכוחו, ומדוע נחוצה לנו ההבהרה החוזרת ונשנית על מקורם האלוקי, עד שאמרו עליהם חכמים (גיטין פח, ב): "אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂים לִפְנֵיהֶם - לִפְנֵיהֶם, וְלֹא לִפְנֵי עֹבְדֵי כֹכָבִים"?

כך למדים אנו משירת דוד המלך (תהלים קמז, יט-כ): "מִגִּיד דְּבָרָיו לִיעֲקֹב חֲקִיו וּמִשְׁפָּטָיו לִישְׂרָאֵל. לֹא עָשָׂה כֵן לְכָל גּוֹי וּמִשְׁפָּטִים בְּלִי יָדָעוֹם", על הריחוק הרוחני הנוצר בין עם ישראל לאומות העולם, בשל משפטי האלקים שניתנו לישראל ולא לשאר אומות. ומדוע, אכן, נמנעה מאומות העולם - המצונויים אף הם על הדינים (סנהדרין נו, ב) - היכולת ללמוד את משפטי ה' ולפעול על פיהם?

שתיים הן תודעותיו הנפשיות של העובד את ה', ושתיים הן נקודות המוצא המביאות את האדם לעבוד את ה', ואלו הן האהבה והיראה. בלשון נפלאה פירשו לנו חכמי הירושלמי את היחס בין השתיים:

"עֲשֵׂה מאהבה וְעֲשֵׂה מיראה ! עֲשֵׂה מאהבה, שאם באת לשנוא - דע כי אתה אוהב ואין אוהב שונא; עֲשֵׂה מיראה, שאם באת לבעוט - דע שאתה ירא ואין ירא מבעוט" (ירושלמי ברכות ט, ה).

נשים לבנו אל מושג האהבה. בנוסחה של כל ברכת המצוות אנו מקדימים 'אשר קדשנו במצוותיו וצונו...'. משמעה של קדושה זו היא התקשרותנו עם בורא העולם נותן התורה, אשר נתן בידינו את האפשרות לקדש ולטהר את גופנו הארצי ואת מציאותנו הגשמית ולדבוק באלוקים חיים. בדרך זו מקבל המושג 'מִצְוָה' משמעות חדשה: לא אך צו וגזירה, כי אם 'צוּתָא' - התקשרות ודביקות !

המשיכה אל הקדושה והרצון לדבוק בה' הוא נטייה טבעית בלבו של האדם, כל עוד לא עומעמו תכונותיו בערפל הגשמיות. כגופו של אדם התאזר למזון גשמי המקיימו, כך נשמתו הרוחנית הזקוקה וחפצה מטבעה למזון הרוחני המעניק לה חיים. את הנטייה הטבעית הזו אנו מכנים 'אהבה', מפני שמקורה בקשר הנצחי בין האדם לאלוקים, קשר של אהבה ומשיכה טבעית.

התינוק היונק משדי אמו עושה זאת מתוך 'אהבה שאינה תלויה בדבר'. הוטבעה בו הכרה בחיוניות המזון והוא נמשך מטבעו למלא את צרכיו, מבלי להבין כלל את טיב ההשפעה של המזון על קיומו. בה במידה, עובד האלוקים מאהבה נמשך מטבעו למלא את צרכיו, ואין הוא זקוק כלל להבנה שכלית בטיבן של המצוות.

בשעה שעמדו ישראל על הר סיני נתונים היו במעמדו המקורי של האדם, כאשר הוא נטול כל השפעות גשמיות וכולו שואף מטבעו לדבוק באלוקיו. כך אמרו חכמים (שבת קמ"ה, ב): "מפני מה עובדי כוכבים מזוהמין?! שלא עמדו על הר סיני! שבשעה שבא נחש על חוה - הטיל בה זוהמא; ישראל, שעמדו על הר סיני - פסקה זוהמתן, עובדי כוכבים שלא עמדו על הר סיני - לא פסקה זוהמתן". זוהמת הנחש הקדמוני היא המסך הערפילי הגשמי, המטשטש את תכונתו היסודית של האדם ומטעה אותו לתור אחר תחליפי הבל למזונו הרוחני הטבעי. בשעה שעמדו העם על ההר - פסקה זוהמתם. לא נמצאה בהם כל השפעה גשמית, ונכונים היו להכריז 'נעשה ונשמע', לקבל עליהם עול מלכות שמים מתוך משיכה טבעית, מבלי לחקור כלל על טיב המזון - המצוות - הניתן להם.

אלא שמצב רוחני זה אינו עומד לעולם. לא אחת יורד האדם מדרגה נפלאה זו ומוצא את עצמו מוקף חבילין חבילין של גשמיות, וכמעט נִפְתָּה הוא למצוא את אֲשֶׁרוֹ ברדיפת הבלי העולם הזה. כיצד נוכל להבטיח את הנאמנות לתורה ולמצוות, גם כאשר איננו מסוגלים להבינם בשכלנו, כאשר יסוד האהבה אינו בשיא תִּקְפוֹ? לשם כך דרושה היראה.

"וַיִּתֵּיּצְבוּ בְּתַחֲתֵית הָהָר (שמות יט, יז) - אמר רב אבדימי בר חמא בר חסא: מלמד שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כגיגית ואמר להם, אם אתם מקבלים התורה - מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם" (שבת פח, א).

גם כאשר עמד העם במעלתו הגבוהה ביותר, בהיותו נמשך כולו באהבה גמורה לתורת ה', דרושה עדיין ערובה להתמדתם בעבודת ה' גם במצבים רוחניים ירודים מזה. כאשר אין די באהבה לשם קבלת עול תורה, התובעת מהאדם את עשיית המצוות מבלי להבינן בשכלו, או אז נדרשות יראת העונש וכפיית ההר כגיגית, כדי לכפות על האדם את שמירת המצוות.

ברוח זו עלה בדינו ביאור נפלא לשירת דוד (תהלים יט, י): "יִרְאַת ה' טְהוֹרָה עוֹמֶדֶת לְעַד, מְשַׁפְּטִי ה' אֶמֶת צִדְקוֹ יִתְקַדֵּן". רק באמצעות יראה טהורה יכולים אנו להיות בטוחים שתהא עבודתנו את האלוקים עומדת לעד, גם כאשר אין בכח האהבה להבטיח זאת. בשילוב תמידי של אהבה ויראה, משפטי ה' יהיו בעבורנו אמת מוחלטת, המחייבת בכל עת, גם אם אין אנו משיגים אותה בשכלנו.

ב

פרשת משפטים - בין אהבה ליראה

מכלל הדברים אנו למדים כי הליכתנו במשפטי ה' ללא תנאים, וללא תלות במידת הבנתנו את טעמים וסודם, יסודה בשתי התודעות השונות של מעמדנו לפני ה', האהבה והיראה. אנו נמשכים אחר משפטיו מתוך אהבה גמורה, ואסורים בחבלי חוקיו מכורח היראה.

ביטוי חד לכך אנו מוצאים במיקומה של פרשת המשפטים במהלך תיאור המעמד הגדול של מתן תורה. האהבה העצומה שעמדו בה ישראל בשעת מתן תורה, כמתואר בסדרת יתרו, היא שהביאתם לקבל עליהם את משפטי ה' כמזון רוחני יסודי, כדרכו של אותו תינוק המבקש לינוק את מזונו. כאן וא"ו מוסיף על ענין ראשון, ואין המשפטים כי אם המשך טבעי לנאמנותם המוחלטת של העם אשר הכריז 'נעשה ונשמע'.

יחד עם זאת, נדרש העם לקבל את התורה ואת מצוותיה גם בכח התודעה השניה, תודעת היראה. לפיכך, לאחר שפורטו המשפטים שקיבלו העם על עצמם באהבה, שוב מתוארת קבלת התורה מיראה, לאמר: גם אם חלילה לא יהיו העם אוהביו כצאת השמש בגבורתו, מכל מקום לא תיפגע נאמנותם לדבר ה'. מידת 'נעשה ונשמע' תעמוד לעד, אם מכח האהבה ואם מכורח היראה.

ג

'כשולחן הערוך ומוכן לפני האדם'

"וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ הַמֶּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשְׁשִׁים לַפְּנִיָּהם... אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: לא תעלה על דעתך לומר, 'אשנה להם הפרק וההלכה שתיים או שלוש פעמים עד שתהא סדורה בפניהם כמשנתה, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו'. לכך אומר 'אֲשֶׁר תִּשְׁשִׁים לַפְּנִיָּהם' - כשולחן הערוך ומוכן לפני האדם" (פירוש רש"י לשמות כא, א).

מדוע עלה בדעת משה רבנו שלא להטריח את עצמו להבינם טעמי הדבר ופירושו? כלום עצלות יש כאן? הנוכל להעלות בדעתנו כי האיש אשר הקדיש את חייו למסירת התורה לעם, מבקש לפטור עצמו מהבנתם את טעמי הדבר ופירושו? אתמהה.

אין זאת כי אם לאחר שראה משה רבנו את מעמדו של העם למרגלות ההר, אחוז ודבוק כולו באהבת ה', דומה היה בעיניו כי מעתה אין צורך להבינם טעמי הדבר ופירושו. הלא הם המה המכריזים בקול גדול 'נעשה ונשמע' - נמשכים אנו אל משפטי ה' מתוך אהבה טבעית, ואין לנו כל ענין בהבנת טעמי הדברים ופירושיהם!

והקדוש ברוך הוא משיב ואומר: 'לא תעלה על דעתך לומר'. הן לא ירחק היום שבו לא תעמוד להם האהבה הנפלאה, ומי יערוב לנו שתהא יראת ה' על פניהם לבלתי יחטאו? לשם כך נדרשת - לבד מן האהבה היפה לשעתה ולבד מן היראה המבטחת - נתינת טעמי הדבר ופירושיהם, כדי להטעימם מעט מאור התורה ויפי הדרה. הצצה אל עולם הדעת המופלא המסתתר מאחורי משפטי ה', תקרבם אל קבלת עול התורה והמצוות, ותציעדם אט אט בשובם אל האהבה הטבעית. כאשר יהא השלחן ערוך ומוכן לפניהם, יתעורר תאבונם ממעדני השולחן, עד שיכירו בחיוניות המזון המוגש לפניהם ויבקשו אחריו כאותו תינוק המשתוקק לינוק משדי אמו.

ואף על פי כן, אין זאת כי אם שלב מוקדם בדרכנו אל קבלת עול תורה ומצוות בדרגה הנעלה, שבה אין לנו צורך בהבנת טעמי הדברים ופירושיהם. כאשר אנו עושים מאהבה ומבקשים את קרבת ה' ואת הדביקות בו, עומדים אנו בדרגת 'נעשה ונשמע', בה קבלת עול תורה היא מציאות הכרחית שאינה תלויה בדבר.

היכולת להעמיד את עצמנו בדרגה נפלאה זו, לקיים את משפטי ה' כצו אלוהי וכמזון רוחני הכרחי לאדם, היא נחלתו של עם ישראל בלבד. "לא עֲשֵׂה כֵן לְכָל גֹּיִם וּמִשְׁפָּטִים בְּלִי יָדְעוֹם". בעבור אומות העולם, דַּיִם בשמירת המשפטים מתוך הכרה שכלית בנחיצותם ובהגיונם, ואין בכוחם להעפיל אל שמירת המצוות מתוך אהבה שאינה תלויה בדבר¹.

*

כאשר אנו עומדים בתורת ה' וצוללים אל עמקי הסוגיות, אנו מעוררים את התאווה אל דבר ה' ומשכללים את השלחן הערוך ומוכן לפנינו. מתוך כך נזכה להעפיל את פסגת האהבה ולקבל על עצמנו עול תורה ומצוות באהבה גמורה, ובהכרזת 'נעשה ונשמע' הנובעת מלב מרגיש 'כי הם חיינו ואורך ימינו'.

¹ כך יש להבין את דברי חכמים (שבת י, א): "כל דין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת - מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף לקדוש ברוך הוא במעשה בראשית". דין אמת לאמיתו אינו רק נחלת האדם, הדואג להסדרת חייו הארציים בעולם ולהשתתף מערכת חברתית נאותה, כי אם גם צו האלוהים, בורא שמים וארץ, המפקד על הדבקים בו באהבה. משכך, הדן דין אמת לאמיתו הרי הוא שותף לקדוש ברוך הוא במעשה בראשית, שכן הוא משלים את הוצאתו אל הפועל של רצון ה' בבריאת העולם.